

DR. TAMÁSI ZSOLT

Az oktatás reformja 1848-ban – szaktanítási rendszer a piarista iskolákban

1848-ban az oktatás laicizálódása a radikális képviselőknek egyik fontos törekvése volt. Az egyházi oktatás helyett már ekkor tervezik a teljes államosítást. Ennek első lépése volt a piaristák által működtetett pesti és budai iskolákban bevezetendő szaktanítási rendszer. A szaktanításra való áttérés önmagában nem jelentett volna gondot, mint módszer. Volt viszont két olyan sarkalatos pontja, ami miatt vitát és megnemértést váltott ki a tervezett bevezetése: a vallástanítást a kötelező tananyagból kivéve, nem szaktanárra, hanem az illető felekezetek lelkészeire óhajtotta bízni, illetve a tanári állások nyilvános versenyvizsgához való kötésével lehetőséget adott arra, hogy vallási elkötelezettségtől mentes tanár kaphasson kinevezést a katedrára. Ezzel az addigi egyházi iskola jellegét szüntette volna meg. A kormány – elsősorban Szász Károly – által követelt változtatás bevezetését a piaristák olyan ügynek tekintették, amely rájuk és az államra tartozik csupán. A püspöki kar jóváhagyását úgy értelmezték, mint ez ügyben fölöslegest. Amikor a püspöki akar rosszalló levelét 1848. december 2-án kézhez kapják, hosszas magyarázkodó levélben értelmezik a szaktanítás bevezetése körüli kérdéseket. Saját igazuk bizonyítása érdekében a témához kapcsolódó iratokat is melléklík. Ennek köszönhetően könnyen kutatható és rekonstruálható e kérdéskör története, illetve a magyar piarista rendtartomány helyzete 1848. decemberéig. Ezek az iratok ugyanis a Vallás és Közoktatási Minisztérium iratanyagában, Hám János egyházkormányzati iratanyagában (Esztergomban a Primási és Főkáptalani Levéltárban eredetiben,¹ a Magyar Országos Levéltárban mikrofilmen²) és a Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltárában³ egyaránt

¹ Primási és Főkáptalani Levéltár, Hám János kinevezett primás egyházkormányzati iratai.

² MOL, 795, 844-es mikrofilmek: Esztergomi Primási Levéltár. Hám János kinevezett primás egyházkormányzati iratai (továbbiakban: EPL-HJEL)

³ Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára (továbbiakban MPRKL), N 60; ARPHV Vetus, For. 15., For. 40. (Provincia), For. 57/A-B., 58/A.

megőrződtek. Az eddig megjelent tanulmányok közül a kérdést a leg-részletesebben Sarnyai Csaba Máté taglalta, 1999-ben megjelent tanulmányában.⁴ Ő a Vallás és Közoktatási Minisztérium Közoktatási osztályának a Magyar Országos Levéltárban őrzött dokumentumai alapján foglalta össze a kérdéskört.

Az alábbiakban közétesszük a piarista rend 1848. dec. 18-án keltezett, a magyar püspöki karhoz intézett védőbeszédét, amelynek érdeme, hogy túl azon, hogy a védőbeszédek sajátos műfajának megfelelően szubjektív, reflektál minden olyan kérdésre, amely a szaktanítás bevezetése körül felmerült, illetve ami a rendnek a későbbiekben elmarasztalt forradalmi, radikális magatartását is érinti. A kérdésben való eligazodásért a lábjegyzetekben hozzuk a szükséges háttér-információkat.

A kegyes tanítórend kormányának beadványa Hám János Herceg-prímáshoz és a Magyar Püspöki Karhoz:⁵

Hódolattal fogadá a kegyes tanítórend kormánya azon folyó évi Novemb[er]. 20-ról kelt, ide December 2-án érkezett hivatalos levelet, melyben az általunk f[olyó] é[v] November 11-én alázatosan fölterjesztett iratokra vonatkozva, atyailag intézett rosszallás mellett kijeleltük az irány, melyhez a szerzet, katolikus rendeltetésénél fogva alkalmazkodni köteles. Fogadható pedig annál bensőbb hódolattal, minél kevésbé volt valaha szándékában a kath[olikus] iránytói eltávozás. Fájdalom vegyült mind a mellett hódolhatási öröméhez, midőn oly vádpontokkal találkozék, melyek eddigi tetteiből igazság szerint nem következhetnek.

Felhozaték a szerzet ellen: mintha „azt helyeselné, mit a rom[ai] kath[olikus] egyház rosszal; más szellemben és irányban működnek, mint a melyet ugyan az magáénak vall; és mintha az egyházén kívül más idegen tért foglalt volna el” Rossz néven vétetik azon ragaszkodás, melyet a szerzet tulajdon jogainak irányába mutatott. Rosszra magyaráztatik a szaktanítást illető intézkedés, melyet azon, még mindig fönn-

⁴ SARNYAI Csaba Máté: *Oktatás-laicizálási törekvések és a katolikus felsőklérus 1848-ban*. In: KÓSA László (szerk.): *Fiatal egyháztörténészek kollokviuma. 1998. november 3. Tanulmányok*. Budapest 1999., p. 69-104

⁵ MOL, 844. mikrofilm, EPL-HJEI.; MPRKL, N 60., 60/55 – Purgstaller / Palotai József provinciális Körlevelei 1848 szept. – december. Fogalmazványok.

álló viszony idézett elő, mely a tanítórend és a tanodák ügyeit igazgató közoktatási ministerium között van.⁶ Ezek ellenében nyugodt kebellet hirdetheti a szerzet kormánya; hogy soha sem tett lépést, mely miatt ilyenemű rosszallást érdemlett volna. Megfontolván ugyanis azon, szem elől el nem tévesztendő körülményeket, melyek között léteznek; megfontolván azon jogi álláspontot, melyről ügyeit intézni köteles, tárgyalaposan nyilváníthatja: hogy a rom[ai] kath[olikus] egyház irányára nézve szintűgy, mint a hazafiúi kötelességek érdekében mindenkor a legjobb szándékból indult ki. Lehet, hogy a külső és belső viszonyok felfogásában, vagy a kötelességek összeütközésének megoldásában eltért némileg a Méltóságos püspöki Kar, nyilvánosságra épen nem, vagy csak igen későn jutott, nézeteitől;⁷ lehet az is, hogy a körülmények mostohasága más szint adott az ügyek, általunk

⁶ Gruber György rendi előjáró kezdettől jól érzékelt, hogy ez az intézkedés tulajdonképpen az oktatás laicizálásának kezdete. A Vallás és Közoktatási Minisztériumhoz (továbbiakban VKM) 1848. szeptember 3-án keltezett levelében ki is emelte: „*folyó év Augustus 26-án hirdetett vallás és közoktatási rendelet most részben, később pedig egészben fogja az iskolai intézeteket tőlünk, ájtatos szerzetiektől által venni, s által venni oly modorban, mintha nem is czéloztatnék.*” Arra is figyelmeztet, hogy a tervezett átalakítás „*Ő Felsége jóváhagyása és a katolikus felekezet kihallgatása nélkül*” van tervbe véve – MOL, 795. mikrofilm, EPL-HJEI.

⁷ A MOL, 844. mikrofilmen „Pótlások” címszó alatt egy kisnyomtatvány található, aláírás nélkül, a piarista rend óhajairól. Szintén aláírás nélkül őrzi ezt a nyomtatványt a piarista levéltár is: MRKL, ARPHV Vetus, For. 40 (Provincia), 22 sz. Ebben kifejezik reményüket, hogy annak ellenére, hogy létezik az a vád, miszerint a nemzet elmaradottságának az oka az, hogy a nevelés papi kezekre van bízva, mégis célszerű reform után ennek a tanítói feladatnak az ország iskoláinak felében oktató piaristák meg fognak felelni. A miniszter figyelmét inkább arra hívják fel, hogy ne csak a tanrendszert, hanem a tanító személyeket is méltassa figyelemre. Itt az anyagi helyzetükre térve át, azt kéri, hogy minden alapítványukat és javaikat az állam kezelje. Ez éppen az ellentéte annak, amiért a Magyar Püspöki Kar a petíciós akciót elindította; amit mindenképp meg akart akadályozni. S ugyanakkor ezzel a piarista nyomtatvány éppen azt javasolta, amit a radikális politikusok el akartak érni: egyházi javakkal fenntartani az iskolákat – persze ezek az iskolák a radikálisok elképzelésében már nem felekezeti, hanem közös iskolák lettek volna. A piarista kisnyomtatványban kéri azt is, hogy a fizetésük legalább 600 pengő forint legyen, amely összegnek a felét kézbe is kapják a rendtagok. Azt is kéri, hogy a püspökök semmilyen formában ne avatkozhasanak a rend ügyeibe. Az alsópapság közismerten elterjedt óhaját is megfogalmazza: a papi tevékenységeken kívül polgári ruhát viseljenek. Az utolsó kérésük pedig az, hogy a kor megkövetelte belső reformjukat saját maguk kívánják megvalósítani, s azt majd a minisztériumnak, vagy ha kell, az országgyűlésnek fogják bemutatni. Említésre se kerül, hogy esetleg a Magyar Püspöki karnak is.

törvényszerűleg óhajtott rendezésének; de hogy valaha célunkban volt volna a rom[ai] kath[olikus] egyháztól elütő iránybani részesülés vagy az egyháztól elszakadás, azt, mimagunk iránti kötelességünk erejénél fogva határozottan tagadjuk.

Szokatlan és épen ezért felütlőnek látszott a fölterjesztésünkben előforduló „kettős aláírás”.⁸ Ennek több oldalú oka van. Constitutióink vilá-gos értelme szerint a rend kormányzója minden nyomatékosabb ügyet az illető kormánysegédek tudtával köteles elintézni. E törvényről, másfél évtized óta, gyanút gerjesztő eltérés történt.⁹ A szerzet közjöveldelme aránytartás és czélszerű alkalmazás nélkül kezeltetett; a közügy szeszélyből eredt ötletek szerint zavartatott; a szerzet levéltára az ebbe teendő jegyzőkönyvekkel együtt mindenkép elhanyagoltatt. Ezek s ezekhez hasonlók gerjeszték a tagokban azon bizodalmatlanságot, mely miután a méltányos rendszerezést sürgető felszólalásokra sem mutatkozott kívánt eredmény: tetteleg kénytelenítetett a szerzet fogamatot eszközölni. Törvény hozott miszerint a kormányzó cselekvésmódja, a közügyeket illetőkben Constitutióink határozott értelméhez lenne visszavezetendő. Minek bizonyosabb megtörténhetése tekintetéből rendeltetik: hogy ezentúl a hivatalos levelek egy kormánysegéd aláírásával látassanak el. Nem újítási vágyból, hanem a belügyek czélirányos rendezhetéséből szükségképen származott az aláírási szokatlanság.

Fölterjesztésünkben ama viszony megemlítése mellett, mely a szaktanítási módszer tárgyalásakor szem előtt tartatott, kiemeltetik azon álláspont is, melyről az ügy tárgyalva lón. Ezen álláspont igazán vallási, mert az isteni gondviselés nem elvontan, hanem egész teljességében vett eszméjén nyugszik. A nevelés ügye ennél magasabbról nem tekintethetik. Erről tekintve az ember olyanná nevelendő, minővé őt az isteni

⁸ Az 1848-as szeptemberi képviseleti káptalani választás után minden levelet a kormányzó és egy segédje írt alá, eltérően a korábbi gyakorlattól, amikor csak a kormányzó aláírása szerepelt.

⁹ A reformot sürgető piaristák a „Reform” című politikai lapban kezdték támadni először egyrészt az addigi rendszert, másrészt a rendfőnököket, Gruber Györgyöt, akinek főleg a pénzügyi műveletei járultak hozzá a leginkább az elégedetlenség és a forrongás növekedéséhez. Vö. Takáts Sándor: *A főváros alapította Budapesti Piarista Kollégium története*, Budapest, 1895, 357.

gondviselés neveltetni akarja. Oda vezérlendő tudniillik: hogy saját rendeltetésének folytonos ügyekezeti megvalósításánál méltó tagjává legyen az Isten országának. Fájdalmasan hatott szívünkre, midőn igazán vallási meggyőződésből folyt gondolataink oly jelentésben fogattak fel, mintha nevelési és oktatási irányunk minden kath[olikus] jellemet nélkülözne. Mi Isten kegyelméből a katolikus hit hívei vagyunk, és hitünk szent s üdvözítő igazságairól annyira meg vagyunk győződve, annak boldogító szellemétől át vagyunk hatva, éltünk valamennyi szálainak attóli függését annyira, s oly mélyen érezzük, hogy annak ottani megemléstét fölöslegesnek véltük, hol mint rom[ai] katolikus nevelők nevelési ügyben szólaltunk föl. Képzelnünk sem tudtuk katolikus meggyőződésünk birtokában: hogy nevelésre vonatkozó gondolataink más, mint katolikus szellemben vétethessenek. Ezen lelkünk mélyéből származó nyilatkozat legyen arra zálog: hogy mi egyedül a rom[ai] kath[olikus] hit érdekében s egyedül annak boldogító szellemében kívánjuk a rom[ai] kath[olikus] Ifjúság nevelését kezelni.

Gondolataink folyamában az „osztályokról” is volt szó.¹⁰ Igen sajnáljuk: hogy e „talányos értelműnek” mondott szó egészen más értelemben olvastatott, mint minőben mi azt vettük. E pontra nézve XII. Kelemen pápa 1731-ki Május 1-ső napján kiadott rendeletében az áll: *in suis publicis scholis easdem scientias maiores adolescentibus cuiuscunque ordinis et conditionis tradere et praelegere limisse et licere* [és.s.a.[öbbsi]. Ezen fölül mi a m[agyar] k[irályi] helytartó Tanács által rendszerezett nevelésmódot tartottuk szem előtt, midőn e szavakat írtuk: *a szerzet a nevelési ápolást a nemzet valamennyi osztályainak sarjadékaira egyenlőn kiterjeszti.* Értettük pedig az osztályok alatt a haza polgárainak osztályait. Mi a haza szegény vagy nem szegény, nemes vagy nem-nemes osztályok gondunkra bízott sarjadékait, hűven a m[agyar] k[irályi] h[elytartó] Tanács bölcs szabályrendeleteihez, egyenlőn nevelünk, egyenlőn ápolunk. Azon valánk teljes buzgósággal: hogy minden növendék elméje czélszerűen derítessék, szíve nemesítés-

¹⁰ Ezt a kifejezést gyakran használták. Például a november 11-én kelt beadványukban is így fogalmaztak: levelük oly ügyben íródott, „mely a nemzet mind egyházi, mind világi osztályát egyaránt illeti.” – MOL, 844. mikrofilm, EPL-HJEL. – Palotai József kormányzó és Horváth Cyrill kormánysegéd beadványa Hám János kinevezett hercegprímáshoz, Pest, 1848. november 11.

sék, egyéni sajátsága pedig észirányosan fejtekezzék. Azért sürgettük ismét hüven a m[agyar] k[irályi] h[elytartó] Tanács szabályrendeleteihez, hogy mindenik saját vallása tanait szorgalmasan tanulja és saját felekezete egyházába szorgalmasan járjon. Ámde ezeken kívül a rom[ai] kath[olikus] növendékek vallási nevelésére mindig különös és lelkiismeretesen hív gondoskodást fordítottunk. Mindig figyelemmel tartott föltételünkben volt: hogy a rom[ai] kath[olikus] ifjúság kathol[ikus] hitbeni nevelésére nézve senki által magunkat meghaladtatni ne engedjük. Azért mondhatjuk és mondjuk: hogy mi, kik missiónkat a rom[ai] kath[olikus] egyháztól nyertük, az indifferentismus útaink egyengetésére soha sem szántuk magunkat. Sőt mindenkép azon iparkodtunk, hogy a positiv kath[olikus] hitvallás üdvezítő tanait, és azon egyház iránti pietast és ragaszkodást oltuk növendékeink gyengéd és fogékony szíveibe mely a magyar hon jó és mostoha sorsával történetileg össze van szöve. Azon iparkodtunk, hogy ezek tárgyyszerű kivihetése végett, minden más előtt Isten iránti tiszteletet ébreszgjünk a növendékek érzékeny szívében, jól tudván, hogy minden bölcsesség kezdete az Úr félelme.

Bizonyos, hogy a szerzetnek nem jutott pályatérül saját növendékein kívül azokat is nevelni, kik már a papi pályára léptek, de azt még is szerénytelenség nélkül megemlíthetjük, hogy a papi pályára lépettek közül számtalanban mi fejtettük ki azon tehetségeket, melyek a főbb tanulmányok bevégezése után, több oldalról jeleskedtek, mely jeleskedés alig állandott be, ha előbb a tehetségek fejtegetése czélirányosan megkezdvé és fokonkénti öregbítés által biztosítva nem volt volna. A széltében jeleskedő papi egyének, egykori növendékeink, eléggé tanúsítják: hogy előbbi levelünkben¹¹ érintett nevelési álláspontunk

¹¹ „Lehetetlen ott nemzeti boldogságot remélni, hol ennek mellözhetlen kelléke, a művelődése összhangzás nyilván is, alattomban is gátolatik. Értjük a nevelés ügyét, azon ügyet, melynek a kegyes tanítórend 1666-ik óta szolgál már e hazában. S midőn ezt Főméltóságod előtt emlékezetbe hozatja, teljes nyugodtsággal teheti kezét kebelére: mert akármerre forduljon, az egyházi pályán szintúgy mint a világin oly férfiakra mutathat volt növendékeinkben, kik a hazának valódi díszei. Mutathat pedig azért; mert annak világos belátása után, hogy az isteni gondviselés az embert minden oldalra gyámolólag terjeszkedő neveléssel vezérli az üdvösség országához, alapelvül tűzte ki magának: hogy az isteni gondviselés ezen, szem elől soha el nem tévesztendő, útmutatása szerint, a nevelési ápolást a nemzet valamennyi osztályának sarjadékira egyenlőn kiterjesztendi.

csakugyan magában foglalja a rom[ai] kath[olikus] hit szellemének üdvhozó elemeit.

A szerzetnek soha sem volt irányában „oly kötelezettséget elfogadni a Statustól, mely rendeltetésével ellenkezik”. Nyomhatna ilyenmű vád, ha a szaktanitási módszer elfogadásakor a vallástan részünkről is mellőzött volna. Vádoltatunk: hogy „a vallástan kimaradása ellen nem léptünk fel egész komolysággal”. Mi a vallástan kimaradása ellen három okot hoztunk föl, s valamint ekkor, úgy most is sokkal nyomaté-

Tudva a kegyes tanítórend, hogy növendékei, akár egyházi, akár világi pálya legyen későbbi foglalkozásuk köre, ugyanazon nemzet tagjai, ugyanazon haza fiai. Tudva, hogy a mely szívben Isten iránti tiszteletet ébresztget, ugyanabban tartozik a haza iránti szeretetet meggyökeresíteni. Tudva, hogy a mely elmét fokenkénti fejlesztés által képesít az isteni igazságok elfogadására, ugyanaz kíván czélszerű fölvilágosítást a hazai ügyek folyamatának irányában. Teljesen meg volt arról is győződve: hogy nem lehet Isten Szíve szerint egyházi tag, ha gonosz hazafi; de jó hazafi sem lehet senki, ha a religió áldásai, és igazságai iránt közönyös. Szerencsétlennek ismerte mindenkor azok gondolkodási módját, kik a boldogító egységre fejlesztendő embert, daczára a teremtő szívünkbe oltott akaratának, bünteljesen meghasonoltatják, s ez által megvetik egyszersmind alapját amaz, osztályok közötti gyűlölködésnek, mely a társaságot megmérgezi. Így gondolkodott a kegyes tanítórend. Így gondolkodik annak kormánytanácsa jelenleg is, midőn a közoktatási Ministeriumtól tervezett, a honvédelmi bizottmány által pedig jóváhagyott szaktanitási rendszernek a budai és pesti középtanodában történendő megkezdésére azon függési viszonynál fogva vállalkozott, mely a közoktatási ministerium közt és közötté van. Kötelességében áll a tanítórendnek, hogy így, és ne másképp tegyen. Nem ismert törvényt, melyből e tette rosszalható lehetne. Ezt téve legkevesebbet sem vétett azon kötelessége ellen, mellyel a római kath[olikus] anyaszentegyháznak tartozik. Sőt épen ennek Szent ügyét tekintve, határozottan kijelenté a szerzet kormánya: hogy a szaktanitási rendszer elfogadására csak azon föltét alatt vállalkozhatik, ha a vallástannak, egy, kebeléből rendelendő tanár általi előadása megengedtetik. Soha nem kívánta, nem is fogja kívánni soha a szerzet: hogy a gondjaira bízott tanodákban, a vallási oktatás, melynek buzgó teljesíthetését eddig is érdemnek ismerte, más nem kebeléből rendelt tanár által adassék elő. S hogy iménti föltéte annál hatályosabbá válhassék, azonnal ki is jelöltettek a budai és pesti középtanodákban vallási oktatók tisztében tanárkodandó egyének. Budán Vashegyi Alajos, ki igazgatója is egyszersmind a tanodának; Pesten pedig Baves Ferencz, hittudományi tudor, jelenleg kormánysegéd, múlt tanévben theológiai tanár SzentGyörgyön. Hogy pedig a főnebb előhozott szempontok szerint bevégzett intézkedés előmutatóttá legyen, bátorkodunk fölterjeszteni azon hivatalos leveleket, mellyel a szaktanitás ügyében váltva voltak. Ki fog azokból világotlani: hogy a szerzet kormányának részéről mindaz megtéetett, mit az ügy időszzerű felfogása szükségesnek mutatott.” Levelükben azért csak kiemelik, hogy a kérdés közvetlen elintézése a Minisztériumtól függ, végrehajtása a piaristáktól. Tehát burkoltan jelzik, hogy semmiképp se a püspöki kartól. – MOL, 844. mikrofilm, EPL-HJEI. – Palotai József kormányzó és Horváth Cyrill kormánysegéd beadványa Hám János kinevezett hercegprímáshoz, Pest, 1848. november 11.

kosabbnak véljük azokat, hogy sem elegendőknek ne tarthatnók arra: miszerint a bennök rejlő gondolatok kiemelésével meg ne lenne kívántan mutatva föllépésünk komolysága.

Indoklásunkban a múltra, jövőre és jelenre vonatkoztunk. Fölhoztuk azon felsőbbbségi s az egész hazában kihirdetett szabályrendelet hiányát, mely által a vallástan általában mellőzendőnek nyilvánított volna. Ez által azon óhajtást akartuk kifejezni: hogy a rom[ai] kath[olikus] hittan előadása a vallási szertartásokat illetőkkel együtt, ezentúl is oly módon, s oly épületes buzgósággal folytattassék, minő a m[agyar] k[irályi] h[e]lytartó Tanácstól jött s az ifjúság nevelésében erkölcsösítőleg alkalmazott szabályrendeletek erejénél fogva behozatott s a középtanodákban jelenleg is üdvös hatással gyakoroltatik. Figyelmet akartunk fordítani azon nagy különbségre, mely az ifjúság előbbi és megkezdendő vallási nevelésében előkerülend, s mely semmiféle szempontból sem helyeselhető. Fölhoztuk továbbá a szerzet azon kötelességét, miszerint annak tagjai tartoznak az ifjúságot a rom[ai] kath[olikus] hit üdvözítő igazságaira nem csak oktatni, hanem munkálkodásuk egész törekvését oda is irányozni: hogy az a jó erkölcsökben fokonként előbbre menjen. E kötelesség fölemlítésével azt akarók mondani: hogy a szerzet a rom[ai] kath[olikus] egyház kifolyása lévén mindazt szoros kötelességei közé sorolja, mi az ifjúság kath[olikus] hitbeni nevelésére vonatkozhatik. Fölhoztuk végre a vallástan elmellőzéséből eredhető botrányt, mely annál körültekintőbb óvakodásra inthet, minél fönségebb és mind a szülék megnyugtatására, mind a vallásilag erkölcsös polgárokat váró hazára nézve nagyobb fontosságú a tárgy, melynek iskolákbóli eltávolítása szándékoltatott.

Mi a szakrendszert tanítási módszernek nézzük, mely az eddig szokásban volt osztálytanítás helyett, egy tanéven keresztül, próbaképpen lenne alkalmazandó.¹² Azt pedig a vallástan előadásának biztosítása

¹² Palotai József kormányzó és Horváth Cyrill kormánysegéd aláírásával október 24-én küldik el Szász Károlynak a meglátásaikat, ahol üdvözlük ugyan az osztálytanítás helyett a szaktanítás bevezetését, de azért nyomatékosan kiemelik, hogy országos törvény és rendelet hiányában a tanító rend nem teheti meg, hogy a tantárgyak közül elhagyja a vallásórákat. Ezért küldik melléketben, olyan formában a tantárgylistát, leckerendet és tanári névsort, hogy „a Vallástan középtanodáinkból történt eltávolítása senkinek botrányul ne legyen”. – MOL, 844. mikrofilm, EPL-HJEI. Palotai József beadványa a

VKM Miniszterhez, Pest, 1848. október 24. Válaszlevelében Szász Károly e lényeges kérdésben nem enged. Hat pontba szerkeszti észrevételeit. A másodikban kiemeli, hogy: „A vallástan csak mint magántanulmány foglalhatván helyét, a nyilvános leczkerendből kihagyassék, s az erre számított órák a megküldött leczkerendben más tudományból adassanak.” Ugyanakkor azt is pontosítja, hogy „A vallásnak, mint magántanulmánynak tanítói külön díjt vagy fizetést innen nem vehetnek.” Engedékenységre részéről jóindulattal is csak abból lehetne következtetni, hogy a hatodik pontban még hozzáteszi: ez az egész intézkedés csak az 1848/49-es tanévre érvényes, „a teljes rendezése a középtanodáknak később fog megtörténni. Addig viszont ezek a szabályok alkalmazandóak.” – MOL, 844. mikrofilm, EPL-HJEL. 5665/2417 – Szász Károly VKM Miniszter levele az ájtatos rend kormányzójához, Budapest, 1848. október 27. Palotaiék gyorsan válaszolnak is, levelüket október 31-én keltezte. Itt újra hangsúlyozzák, hogy „részünkről, kiknek a budai és pesti középtanodák elvállalásakor fő feladatul tűzeték ki az ifjúság vallásbani nevelése, mindenkép óhajtatik, hogy a Vallástan, az eddigi szokás szerint, a rendes tanulmányok közé soroltassék.” Szász Károly, tekintve, hogy a tanévkezdés időpontjául már ki volt tűzve november 13-a, már türelmetlenebb hangnemben ír vissza a piaristáknak, november 1-én: „a vallás magántanulmány legyen, s a szülékre hagyassék, hogy gondjok legyen arra: miszerint fiaik a vallásos oktatást illető lelkészeiktől vegyék. Ennek következtében a növendékek ünnep, és vásárnapokon kívül templomba járásra ne kötelezessenek.” – MOL, 844. mikrofilm, EPL-HJEL. 5803/2452 – Szász Károly VKM Miniszter levele az ájtatos rend kormányzójához, Budapest, 1848. november 1. A piaristák viszont nem hagyják magukat. November 5-én újra írnak Szász Károlynak, levelükben a rendelet végrehajtásának megtagadását a Minisztérium ellentmondó utasításainak tudva be. A november 1-i 5803/2452 szám alatt kapott hivatalos levél első pontja ugyanis azt tartalmazta, hogy az egyes szakokra előterjesztett hét tanárt megerősítették, míg a Közlöny 146. számában közölt rendelet második pontja azt tartalmazza, hogy „az egyes tudományi szakok tanárai a kegyesrendű szerzet tagjaiból az igazgatóság ajánlására, a ministerium által nevezetnek ki; jelesen a mindjárt kezdődő iskolai évre kinevezetnek.” Ez utóbbinak megfelelően fogalmazzák meg óhajukat: „eddig a kegyesrendű tanodákban működő tanárok elhelyezése a szerzetnek, erre minden tekintetben feljogosított kormányától függött, és mivel ez jövőben is oda kívánja irányozni minden gondosságát, hogy a közoktatásnak buzgón kezelt ügye a tanárok czélirányos és egyénszerű elhelyezése által ezentúl is mindinkább kifejlés és előmenetelnek örvendhessen, bizodalmasan reményli: hogy az általa eddig ellátott tanodákra nézve maradand mindazonáltal a szerzet kormányától elhelyezett tanárok, utólagos megerősítés végett, eddig is szokásban volt fölterjesztése.” – MOL, 844. mikrofilm, Palotai József kormányzó és Horváth Cyrill kormánysegéd beadványa Szász Károly VKM miniszterhez, Pest, 1848. november 5. Ezt követően Hám János kinevezett hercegprímást is értesítik november 11-én kelt levelükben erről az egyre élesebbé váló vitáról. – MOL, 844. mikrofilm, EPL-HJEL. – Palotai József kormányzó és Horváth Cyrill kormánysegéd beadványa Hám János kinevezett hercegprímáshoz, Pest, 1848. nov. 11. Majd a VKM-hez írt decemberi levelükben jelzik, hogy a miniszteri rendeletet a rend csak egy évre, s csak kísérletképpen fogadta el. Válaszában Szász Károly békülékenyebbnek bizonyul, közvetve beleegyezve a vallástanítás visszaemelésébe. A hittanároknak külön óradíjat ajánl erre fel. Kitarat a szaktanítási rendszer mellett. A válaszban a piaristák rámutatnak, hogy a hittant rendes tantárgyként akarják szerepeltetni, ezért küldenek egy új tanítási rendet, ami ezt tartalmazza. Szász Károly válasza

után, teljességgel nem gondolhattuk: hogy mint tanítási módszer „egyház ellenies” legyen. Hittük: hogy valamint a lugdunensi teológia eltávolítása után a teológiai tanulmányok szakozása által a vallástan legkevésbé sem érvénytelenült? Épen úgy nem fog érvénytelenülni a közéleti szaktanítás. Szakozást kívánó módszere által sem. A szerzet kormánya tehát lelkiismerete szavát és meggyőződését követve úgy tett, a hogyan tennie kellett. Fájdalmasan esik az oly tárgy körüli intézkedés rosszsallása, melynek irányában más részről kellett volna a lépteket biztosító vezérfáklyának mutatkozni.

Rosszsallatik: hogy a szerzet a szaktanítási módszer elfogadására „önkényt ajánlkozék”. Engedje meg a Méltóságos püspöki Kar, hogy minden egyoldalúság és elvontság eltávolíthatása végett, úgy adjuk elő e dolgot, a hogyan történt. Bizodalmasan hisszük: hogy fölvilágosításunk enyhíteni fogja a kimondott rosszsallást.

Miután a martiusi forradalom által nemzeti létünk egész alapjában megrendítetett, alig volt társulat, melynek tagjai részint társas, részint emberi természetöknél fogva nem kénytelenítetének jövőjök iránt aggodalomba jönni. Kétszeresen nyomasztóvá lón ezen állapot az oly társulat egyéneire nézve, mely a közvélemény itt ott hangzó nyilatkozta szerint eltörlendésre ítéltetett.¹³ Ilyenekké váltak a szerzetesek. Ezek közt a kegyes tanítórendbeliek is. Mi ha józanul s akkori körülményekhez mérten átgondoltatik; nem csudálhatni: hogy a jövő okozta aggodalom némelyekben szokatlan izgatottságot idézett elő.¹⁴ Egy felől a szerzetre, más felől oly pályára fordult a figyelem, mellyen az oktatásra készült egyén föllépendő vala.

Szerzetünk egy része hallván a szaktanítás behozandását s érezvén magában az arra szükséges készütséget, mint pályázandó az illető

erélyes. Felszólítja őket, hogy az adott szemeszterbe maradjon a megállapított tanítási rend. – SARNYAI i.m.

¹³ Itt utalnak az 1848-as reformtervek egyikére. A M. Püspöki Kar által összeállított tárgyalási pontok – amelyek mentén szeptember végén terveztek nemzeti zsinatot tartani – egyike a szerzetesi reformot érintette. A legtöbb egyházmegyében, az előkészítő tárgyalások során a javaslatok nagy része a szerzetesség eltörlését komolyan javasolta. Egy másik csoport jozefinista jellegű rendezést helyezett kilátásba, ahol a hasznosság elve érvényesült volna. A közhangulat valóban szerzetes-ellenesnek mondható.

¹⁴ A tanári kar egy része felcsapott nemzetörnek, mások letéve a szerzetesi ruhát, világi ruhában kezdtek jární, szakállt növesztettek. – TAKÁTS, i.m. 357.

helyen jelentkezők. Sőt miután a cultus minister által fölszólított volt Kormányzó jóval a közgyűlés kihirdetése előtt, levelekben is ösztönző a rendtagokat készülésre:¹⁵ annál nagyobb buzgást és reménykedést hozott elő, minél inkább lehete tartani némely középtanodáink elveszthetésétől is.

Ugyanis miután a budai és pesti középtanodák tanszékeire két ízben kihirdettetett csőd¹⁶ maradásunkat a két középtanodában kétséssé teheten-dette, ez oldalról biztositás okáért a cultus ministeriumhoz Gruber György volt kormányzó, az ide zárt emlékiratot nyújtá be, melyben aggodalomteljesen kijelenté, hogy tagjaink képzettségüknél fogva, alkalmasok a ministerium kívánságának a behozandó szaktanítás mellett is megfelelni. Azt akará a mindenfelől lépéstevésre sürgetett kormányzó meggátolni: nehogy a tervezett úton világi és hihetőleg nem katholi-kusok által is elfoglaltassanak azon tanszékek, mellyek részünkről elvesztése a kath[olikus] alapítványok elvesztését is maga után húzhatná.¹⁷ Ily viszonyok közt tanácsosabbnak ítélte a szaktanítás elfogadása által menekülni mind a bekövetkezhető gyűlölettől, mind azon szégyenítő véleményről: mintha a szaktanításra elegendőleg kiképzett egyének hiával volnánk. Ily módon vélte a szerzet a kath[olikus] alapítványt és a katolikus iránynak iskolainkbani fenn-tartását biztositani; mit csak azért sem tarthatott vétségesnek, minthogy a Méltóságos püspöki Kar részéről semmi előleges rosszallás vagy ez ügybeni tiltakozás tudomására nem jutott.

¹⁵ Gruber György ugyanakkor a VKM miniszterhez írt levelében nehezményezte a versenyvizsga kiírását, arra hivatkozva, hogy az augusztus 26-i miniszteri rendelet a versenyvizsgáról szokatlanul kapcsol össze tantárgyakat, illetve csak egy hónapot ad a felkészülésre. „*A múlt rendszer után csak egy hónapi záridőt majd egyébként venni nem lehet mint az intézetektől elzárásnak. Nem látszik pedig a tudós iskoláknak oly nagy sürgetősége, minthogy az előbbi iskolákból jó nagy számú értelmiségek díszlenek a hazában.*” – írja. – MOL, 795. mikrofilm, EPL-HJEI. Gruber György levele a VKM miniszterhez, Pest, 1848. szeptember 3.

¹⁶ Versenyvizsga.

¹⁷ Gruber György emlékiratában nem csak arra mutat rá, hogy az érintett iskolákat fenntartó alapítvány katolikus vallású nevelésre vonatkozik, ezzel merőben ellenkezve a valláskülönbség nélküli kinevezése a tanároknak, s ehhez még azt is hozzátesz, hogy a pesti gimnázium a rend házában működik, amely a rend fennállásáig saját tulajdona. – MOL, 795. mikrofilm, EPL-HJEI. Gruber György levele a VKM miniszterhez, Pest, 1848. szeptember 3.

Ily viszonyok közt sem feledkezett meg tehát a szerzet arról: hogy a kath[olikus] egyház kifolyása. Szerzetünk alapítója az egyház kebléből volt. Tudva van: hogy rendünk alapítására, azon kor szokása szerint, a római Pápától hatalmaztatott föl, de szerzetünk azon sajátsága sem ismeretlen, miszerint eleinte tanári gyülekezet volt, mely egyszerű fogadásán kívül, hivatásul és főczélul az ifjúság oktatását tűzte ki. E jellemét és rendeltetését még akkor is megtartotta, miután azt XV. Gergely pápa a szerzetes rendek közé sorolta és egyszerű fogadását ünnepélyesítette.

Mivel tehát társulatunk szerzetes és tanítórend, e kétnemű hivatásánál fogva függési viszonyban áll mind az egyházi mind az álladalmi hatalommal. Hogy eddig, leszámítva némely egyének gyarlósági szertelenkedéseit, mind a két irányban kellő buzgalommal felelt meg tisztének, a majd nem két századon keresztül tartó köz elismerés eléggé tanúsítja.

Azon kötelező viszonynál fogva, melyben tanítórendünk az álladalommal áll, hódolni tartozik a kormányi rendeleteknek. Ezt tette előbb a m[agyar] k[irályi] h[elytartó] Tanács, ezt teszi jelenleg a ministerium tanodák ügyére vonatkozó rendelkezéseinek irányában. Ezt téve csak kötelességének felel meg. És hogyha még ennek teljesítésekor egyházi oldalról legkisebb tiltakozás sem jut értésére: a rendelet köteles teljesítése nem szolgálhat rosszallási alapul. Hajdan szerzetünk oktatási ügyében oly annyira független volt az álladalomtól, hogy még tanrendszert is saját belátása szerint alkothattott; de miután az álladalmi hatalom a közoktatást saját ügyévé tette, miután Maria Terézia idejétől fogva tanodáink rendszeresítve vannak, miután II. József és I. Ferencz uralkodása alatt a tanügy elintézését az álladalom akadálytalanul folytatta, és miután ez évben közoktatási ministerium alapítattott: polgári kötelesség ellen vétene a szerzet, ha a közoktatásra vonatkozó kormányi rendeleteknek nem engedelmeskednék.¹⁸

¹⁸ Gruber György emlékiratában is találkozunk az állam ilyen jogának elismerésével: „Tagadhatatlan, meg van a kormánynak status iskolák föllállítási, és elrendezési joga, de mivel az országnak többször kijelentett pártolása, a Fölséges uralkodók helybenhagyása, az alapítók szent czélja, és eddig még az 1848-ki 20 t.c. is mellettünk állanak, a kiadott rendeletek oly módosításáért könyörögni bátorkodunk, hogy gymnasiumainkban csak piaristák alkalmaztathassanak.” – MOL, 795. mikrofilm, EPL-HJJEI. Gruber György levele a VKM miniszterhez, Pest, 1848. szeptember 3.

Vajon a nevelés és közoktatás az álladalom ügye-e vagy a hitfelekezeteké, kívül esik elhatározásunk körén. Ha a rom[ai] kath[olikus] egyház befolyást igényel a közoktatási ügybe, az álladalommal kell végeznie, mielőtt az eddigi szokás által megszentített ügyfolyamhoz alkalmazkodók lépései iránt rosszállólag föllépjen. Egyébiránt a Méltóságos püspöki Kar is megvallja, általunk tisztelettel fogadott levelében: hogy a Statusnak joga van közös iskolákat állítani. E határig tehát a kérdés el van döntve.

Fő akadályt a katolikus alapítványok, és tanodák szülnek. A tiltakozó föllépés főleg azon aggodalomból látszik eredni: nehogy a katolikus alapítványok és tanodák közös iskolákra fordítassanak. Sőt úgy tűnik föl az egész dolog: mintha a szaktanítási módszer behozatalával egyenesen a katolikus alapértékek elsajátítása véttetett volna célba. Mi a kormány ide vonatkozó szándékáról legkevesebbet sem tudunk. De ha mindjárt ilyesmi czéloztatnék is, nekünk mindaddig vétkül rovatnának fel az ellenszegülés, míg ez ügyben az országgyűlés nem határoz. Hogy pedig a behozott szaktanítási módszer a pesti és budai középtanodákat már tetteleg álladalmiakká változtatta, mindaddig kétségbe vonathatik, míg a kormány ez iránti világos nyilatkozata hiányzik.

Áttérünk ezek után a vád azon részére, mely a szerzet September havában tartott közgyűlését,¹⁹ és abbani megválasztásunkat illeti.²⁰ Fájdalom lepi el szívünket e tárgy megemlétesekor, nem azért, mintha nem örömet igazolnók magunkat, hanem ezért, mivel ezen ügy fölött

¹⁹ *A magyarországi kegyes tanítórend Pesten 1848-ki september 3-10 tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Nyomatvány.* – MPRKL, For. 58/A Nr. 23.

²⁰ A gyűlést megelőzően került sor kormányhatározatilag a magyar rendtartomány különválasztására az osztrák tartománytól, a Nádor beleegyezésével. Így alakult meg a Magyar Provincia, Branizsa Kelemen budai perjel 3 évre helyettesített főnöksége alatt. A VKM részéről Hám János kinevezett primást erről 1848. szeptember 3-án értesítették, kiemelve: „A tartományfőnöknek kormánysszerűleg elrendelt ezuttali helyettesítése semmi tekintetben sincsen a szerzetet illető választási jog ellen intézve. Sőt a helyettes főnök a szerzet szabályai szerinti káptalan azonnali kihirdetésére levén utasítva, a felállított provincia tervezett kidolgozásával, és annak úgy a nemzeti zsinatnál mint nálam leendő bemutatásával bízott meg.” – MOL, 795. mikrofilm, EPL-HJEI. – 4284/915 VKM iktatószám.

kimondatott, sőt nyilvánosságra is hozatott az ítélet, mielőtt a vádlott fél kihallgattatott volna:

Egyházi alárendeltség elleni vétségről vádoltatunk; mert a közgyűlés belrendezési jogához ragaszkodva, a méltóságos püspöki Kar oly igen későn jött s gátlólag közbevágó levelét,²¹ illő méltányolás után, mellőzendőnek ítélte. Igaz vallomást téve Isten és világ előtt kijelentjük: hogy a Méltóságos püspöki Kar leiratának mellőzésére nem ellenszegülési viselkedet indítá a gyűlést, hanem részint jogainak védelme, részint a fölötti elkeseredése, hogy némely rendtárs nem átalotta a méltóságos püspöki Kart rendünk felől rosszul értesíteni. Ősi szabályainkban e szavak fordulnak elő: *inviolabiliter observandum est decretum sacrae visitationis factum in cap. gener. 1637. et confirmatum 1641. quo statuitur: ut litterae apostolicae, et diplomata summi Pontificis conseantur esse subreptitia; et nomini ex nostris suffragentur nisi quis is supplicibus libellis orius obtinnerit ad ea impetranda sub scriptionem Generalis et Assistentium.* Ha e szavak értelme alkalmazólag használtatik, világossá lesz: hogy a gyűlés a leirat tiszteletli mellőzésével saját jogainak határain belül működött. Ellenben balfogásról méltán vádoltatik az, ki a leiratra okot adván saját egyéni ügyéért nem átalott jog-sértővé lenni.

Szerzetünk eredetileg tanári gyülekezet lévén nem csak Alapítójától, hanem az anyaszentegyház fejétől is oly szabadságot nyert, miszerint hatalmánál fogva, időnként közgyűlés útján korszerű javítást tehetett mind a rend kormányzásában, mind a házak és tanodák igazgatásában. A kor igényeinek többé meg nem felelő határozatait megszüntethette, és azok helyett a törvénykönyvébe újakat iktathatott, mely szabályhozói jogával a szerzet mai napiglan élt is. Az 1659. Májusban tartott egyetemes gyűlésben meghatározatott, *ut iuxta praescriptum Constitutionis [cartae] Regulae ex ipsis Constitutionibus praescriberentur, ac Ritus fierent, quibus universa nostra Congregatio Pauperum Matris Dei [u]teretur, ut pani forma ac vitu ubique obsequens, hanc unitatem Spiritus et animorum concordiam in suis conservaret sic enim illi ex sibi*

²¹ Az említett levél a kutatások során még nem került elő. Tartalmára következtethetünk a piaristák védőbeszédéből.

ipsos decorem parient, sic etiam populo bonorum operum exemplum facile praebebunt.

Eleinte a közgyűlés tartása nem volt bizonyos évszámhoz kötve, hanem közgyűlés tartatott vel ad novi Generalis electionem vet pro aliquibus rebus gravioribus ad statum Congregationis perfecte dirigendum pertinentibus Const. Part. 3. cap. 1 – VII Sándor pápa 1660. Ápril. Hó 28-án rendelte: hogy a főkörmányzói hivatal 6. évig tartván minden 6. évben tartassék közgyűlés. XIV. Benedek 1758. január 14-én a főkörmányzót 12. évre kívánta választatni, és a közgyűlést is 12. évre határozta. Elődink ettől elállottak, mert 1790-től fogva rendesen minden 6-ik évben tartattak, de tarthattak bármikor is; mert Constitutioink 114. lapján b.) alatt ez áll: Sublatis communiter capitulus triennialibus est sexennialibus, impostereum quotis in aliqua provincia accidant res dubiae et diffiertes – toties habeatur capitulum illius provinciae.

Tehát alapszabályaink nyomán lehetett közgyűlést tartani, valahányszor azt kétes és súlyos ügyek elintézése szükségessé tette. És valóban az 1769-ki közgyűlés után 1771-ben közgyűlés tartatott és így nem a szokott három, hanem másodévben, tehát rendkívüli időben. Hogy septemberi közgyűlésünk tartására súlyos okok vezettek, könnyen átláthatni: ha rendkormányzásunk legközelebb lefolyt 16. évi időszaka vétetik tekintetbe. Constitúciónk szerint nem egyedül a kormányzó, hanem a kormányzó kormánysegédeivel együtt, szóval a kormánytanács (consistorium) képviseli a rendi testületet. Constitúciónk (Part. III. cap. 2.) a kormánysegédeknek majd minden fontosabb ügyben eldöntő szavazatot ad. Meghagyja a kormányzónak: hogy segédeinek tudtával és helybenhagyásával intézkedjék. Náluk a kormányzó sose sem volt korlátlan hatalmú. Constitúciónk minden közgyűlésen három számvevőt kíván választatni, kik a kormányzó igazgatását vizsgálatra vegyék. Const. Part. III. Cap. 1.

Mi a Custodiatius nevű javadalmak igazgatását illeti, a Decretum Collationale regium Custodiatius Albensis nyíltan parancsolja: hogy a kormányzó a közgyűlésileg választott s oldala mellé rendelt három társsal együtt intézkedjék, s valamint a javadalmak igazgatásáról, úgy a közjövödelmek kezeléséről számot tartozzék adni a közgyűlésnek. Daczára még is mindezeknek a lefolyt másfél évtized oly kormányzási

eredményeket hozott a múlt évben napfényre, melyek nyilván mutatták a hatalom törvényt romboló bitorlását. A javadalmak kezeléséről a helyett, hogy közgyűlési alkalommal a szerzet értesített volna, szép szerével ámitgattatott. Nem csuda tehát: ha a visszaélések kárhuzatos eredményének napfényre jötte után a szerzet, mely a jelentkező közvélemény rebesgetései által is zavargásba jött, megingattaték, s miután körén kívül védelemre nem talált, ősi jogához ragaszkodva a rendkívüli ügy elintézhete végett már a múlt évben közgyűlést kívánt tartatni. Hajlott is rá a boldogult Herczeg Prímás s minthogy múlt évben úgy is kisgyűlés ideje volt, kormányzónkhoz intézett levelében meghagyta: hogy a tanárok közül is minél többeket hívjon a gyűlésre. Ez nem történt. Sőt jóllehet az 1844. közgyűlés megegyezett abban: hogy választásoknál a képviselők egyenlő számmal legyenek a házigazgatókkal, a múlt évi kisgyűlésre 7. házigazgató, és csak 3. képviselő hívatott meg. Ide járul még, hogy daczára az alapszabályokon épült szokásnak, miszerint a közellevő házak igazgatói valának meghívandók, ezek mellözésével némely távollevő házak igazgatói hívatottak meg, mely intézkedés iránt, szinte szabályainknak ellenére, valamennyi kormánysegéd meg sem volt kérdezve.

Nagy volt már a kormány iránti bizodalmatlanság, midőn az ez évi mozgalmak utat nyitottak a nyilvánulásra. Több házaink kellő ellátására már is elégtelen közjövödelmünk, az úrbéri viszonyok megszüntetése által, tetemes kárt szenvedett.²² Vigaszt nyújtott azonban a legújabb törvényhozás: „minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségai közálladalmi költségek által fedeztessenek” (20. törv[ény] cz[ikkely]

²² 1848. július 13-án kelt levelében a Gruber György jelzi a VKM miniszternek, hogy komoly anyagi gondokkal küzd a rend, így „az idők viszontagságai” miatt kénytelen káptalani gyűlést összehívni. Kitér arra is, hogy a dézsmavesztés miatt jelentősen növekedett az anyagi segítségre szoruló házak száma. Ezért kéri a rend anyagi segítségét. Az anyagi helyzet kivizsgálására a minisztertől kér valakit kinevezni. – MOL, 795. mikrofilm, EPL-HJEI; MPRKL, For. 57/B, Fasc. 23. 1848. július 24-én 2904 VKM iktatóval a Minisztérium Hám Jánosnak továbbítja a levelet, kérve, hogy két püspököt nevezzen ki a rend anyagi és szellemi állapotának kivizsgálására. – MOL, 795. mikrofilm, EPL-HJEI. Július 29-i keltezéssel Szcitovszky János pécsi püspök értesíti Gruber Györgyöt, hogy a kivizsgálásra a rozsnói és a csanádi püspök lett kiválasztva. Ugyanakkor kéri beküldeni a rend szabályzatát, illetve, hogy oldja meg azokat a panaszokat, amelyek a rendtagok részéről megfogalmazódtak, s összeegyeztethetőek a rend szabályzatával. – MOL, 795. mikrofilm, EPL-HJEI.

3§). Most vélte rendünk megérkezettnek azon időt, melyben valahára pénzügye iránt tisztába jöhet és annak czélszerű kezelését jó rendszabályok által biztosíthatja. Vonakodott eleinte a fölszólított kormányzó közgyűlést tartani;²³ de miután eziránt a házak többsége nyilatkozott, engedve a szerzet kívánságának és a körülmények mindenkit saját jövője iránti gondoskodásra intő súlyosságának, a gyűlés képviseleti alapra fektetett tartását hivatalos jelentésében September havára tűzte ki.²⁴ Jelentése e szavakat foglalja magában: *Et tempora, quibus nunc vivimus, et vota plurium Domorum exposeunt, ut praeter ordinem hactenus [...] receptum, capitulum provinciale celebretur. Suapropten indico Capitulum Provinciale Pestini celebrandum, et pro comparitione diem 2-m pro prima sessione 3-m Septembris a.c. status.*

²³ 1848. június 25-i folyamodványukban a piarista rendtagok a Vallás és Közoktatási Minisztériumnál jelzik, hogy Gruber György előljárójuk nem volt hajlandó káptalan összehívni, ezért összeállítottak egy petíciót, amelyet 150 piarista alá is írt. A rend többsége így kérte a káptalan összehívását a körülmények miatt (belső gondok, illetve a főnökség által összeszedett adósság kérdése). Gruber ennek ellenére csak Pesten tartott július 1-én egy kis gyűlést, ahol a 10 kormány tagon kívül csak azokat hívták meg, akiket ő akart. Ezért kéri a minisztert, hogy legalább arra utasítsa Grubert, hogy ez a kisgyűlés nyilvános lehessen. – MOL, 795. mikrofilm, EPL-HJEI. 2904/1848. A kegyes tanítórend folyamodványa a VKM miniszterhez, Pest, 1848. június 25.

²⁴ Július 2-án végül is nyilvános gyűlés lett tartva, ahol elhatározták a képviseleti káptalan összehívását. A képviselők választásába nem engedik, hogy beleszóljanak a házigazgatók és kormánytagok, hiszen ők amúgy is szavazattal élhetnek a káptalanban. Az újoncok mesterei ugyan választhatnak, de ők maguk ne legyenek választhatóak, mert az újoncok miatt amúgy is otthon kell maradjanak. Az összes többi felszentelt rendtag választhat és választható. Ahol csak 5 választásra jogosult rendtag van a házban, 1 képviselőt kell küldjenek, ahol 5-10, onnan kettőt, ahol 10-15, onnan harmat. Részletesen ki is dolgozták, hogy mely házakból hány képviselő választható meg: Becskerek 2, Beszterce 1, Breznó-Bánya 2, Buda 3, Debreczen 1, Sz[ent]György 2, Kalocsa 2, N[agy]Kanisza 2, N[agy]Károly 3, Kecskemét 2, Kolosvár 3, Korpona 1, Léva 2, Nyitra 2, Óvár 2, Pest 5, Podolin 1, Privigyé 1, Rózsashegy 1, Selmecz 2, Szeben 1, Szeged 3, Sziget 2, Tata 2, Temesvár 2, Trencsin 3, Újhely 2, Vác 3, Veszprém 2. Ugyanakkor egy 15 személyes központi választmányt is megalakítottak, amely feladata egyrészt az anyagi helyzet átvizsgálása, másrészt a rend tervezett belső reformjának előkészítése. A központi választmány tagjai a következők voltak: „Purgstteler [Palotai] József 57 szóval, [Schrekhuber] Móríc 55 szóval, Sümeghi Pál 55 szóval, Horvát Cirill 54 szóval, Schröck Ferencz 53 szóval, Bahunek János 52 szóval, Tamásy József 50 szóval, Barcs Ferencz 50 szóval, Jaeger Ferencz 49 szóval, Lutter Nándor 48 szóval, Suhajda Sándor 47 szóval, Perlaky László 44 szóval, Koczányi Ferencz 42 szóval, Heiszler József 38 szóval, Spindlhuber Ede 34 szóval.” – MOL, 844 mikrofilm, Pótlások. Pest, 1848. július 2.

A tanácskozás már folyt, midőn a mélyen tisztelt püspöki Kar levele Gruber György, volt kormányzó által előmutatott. Szerinte a barátságos tanácskozás több tagokkal megengedett; de a szabályhozás és tisztválasztás nem. E leirat nem hathatott a kedélyekre megnyugtatólag. Az oly igen bizonytalan és a jövő miatt, nem csak szerzetesi, hanem emberi szempontokból is, méltán aggodalmat szülő körülmények közt, távol vidékekről, és nagy úti költséggel összejött tagok nagyobb része kimondá: hogy a közgyűlés törvényszerű. A tisztválasztás kivétele mellett másra nézve ugyanoly véleménnyel volt a kisebbségben maradt rész is. A rendkormányzó Július 15-ről kelt és saját aláírásával ellátott meghívó levélben határozottan kijelenté: hogy Capitulum Provinciale fog tartatni. Cosntitutionkban pedig részletesen elő van adva azon mód, mely szerint az ily Capitulum tartandó s kijelentetik egyszersmind: hogy annak teendői közé számolandó legyen a szabályhozás és tisztújítás is.

Hogy a gyűlésre a szokottnál több képviselő hivatott meg, csak azért sem teszi törvényszerűtlenné, mert a gyűlés tagjainak száma időnként változott. Hajdan a római közgyűlésre két képviselő küldetett. A Nikolxburgban 1711-ben tartott közgyűlésben 13. házigazgató, és 17. képviselő volt jelen.²⁵

²⁵ A Magyar Püspöki Kar neheztelése viszont jogos volt, ezért próbálják magukat erőltetetten igazolni Palotaiék. A júliusi gyűlésre ugyanis a rend radikálisabb tagjai a törvényes formák mellőzésével mentek be, s ott gyakorlatilag kieroszakolták a szeptemberi képviseleti gyűlést. Ezen a gyűlésen, a megjelent 94 rendtag előtt mondott beszédében Nagy Péter, a budai ház igazgatója ki is emelte: *„a szabadságnak ezen hajnalán, éppen itt néhány zsarnok önkényes hatalmaskodása akarta lerakni ingatag alapzatát, egy léte előtt romokba dőlendő nyomorú épületnek... én a törvényes reformnak ellensége nem vagyok, sőt igen szükségesnek tartom a kor igényeit számba vennünk, hogy a nevelés-tanítás gyönyörű pályáján szent hivatásunkban haladhassunk: de törvényes reformot kívánok, mely nélkül minden mozdulat zavar, zsarnoki s veszélyes”*. A reformokat sürgetőket a beszéd nem hatotta meg, s amikor az addigi főnökség beadta a lemondását, Palotai indítványára küldöttség ment Eötvös József VKM miniszterhez, hogy a rend további sorsáról tanácskozzanak. A küldöttség (Palotai József, Tamásy József, Horváth Cyrill, Lutter Nándor) eredmény nélkül visszatérése után hivatalosan lemondatták Grubert, s megválasztották Palotait. A későbbiekben majd, amikor a főváros az osztrákok kezébe került, Palotait be is börtönözték, de aztán szabadult. A szeptemberi reform nullázására, a régi szabályokhoz való visszatérésre csak későn került sor, csupán 1853-ban, amikor Szcitovszky János Primás elnöklete alatt megtartották a váci káptalant, az úgynevezett „reformáló” gyűlést. – TAKÁTS i.m. 358-361.

Vádul hozatik fel a gyűlés ellen: hogy rendszabályokat alkotott, s azokat egyházi megerősítés nélkül azonnal foganatba is vette. Igaz, volt idő, midőn a gyűléseken hozott új rendszabályok szerzetünk római főkormányzójához s ez által szentesítés végett, a római pápához küldette: de a római főkormányzóvali viszonyoknak II. József által történt megszüntetése után tartományi gyűléseink törvényeket alkottak s minden felsőbbbségi szentesítés nélkül foganatosították. Az 1782-ki gyűlésben a gyűléstartás módjára nézve határozattá lón: hogy a tartományi gyűlés minden határozatai oly tekintéllyel bírjanak, minővel bírtak egykor a római egyetemes gyűléseken. Az 1790-ben tartott gyűlésben pedig határozatott: hogy minden tartományi gyűlés határozatai a gyűlés utáni hónapban haza szerte kihirdetessenek és a házakban azonnal érvényesnek ismertessenek.

Mi a mélyen tisztelt püspöki Karhozi viszonyt illeti XI. Incze pápa 1684-ki Mart. 13-án kelt iratában e szavak állanak: *S. Congregatis Eminentissimorum S.R.E. cardinalium negotiis et consultationibus Epsicoporū et Regularium praeposita censuit et declaravit, Religionem Cler. Reg. Paup. Matris Dei Schol. Piar. guadere exemptione a iurisdictione Ordinariorum Locarum. – Nos Decretum praeinsertum auctoritate Apostolica tenere praesentum approbamus, et confirmamus, illique inviolabilis apostolicae firmitatis rebus adjucimus. Mondatik, hogy II. József és I. Ferencz Magyarország királyai a szerzeteket az illető Püspökök hatósága alá rendelte. Igaz, hogy egyházunk Főnökei a betekintési és fölügyelési jogot szerzetünk irányában néhol gyakorolták; de azt sem lehet kétségbe hozni: hogy sem gyűléseinkre biztosokat nem küldöttek, sem gyűlési határozatainkat vizsgálat alá nem vették. A jogi perkérdésekre nézve az 1790-ki közgyűlés jegyzőkönyvében ez olvasható: *In iudicis processibus servandum esse dilectus filius et praescriptum, eo solum mutato, ut pro recursu a Provinciali ad Generalem, ab hoc ad Sedem Apostolicam, usque dum feliciora redierint tempora, ponatur recursus a Provinciali ad eius Consistorium, ab hoc ad Diocesarum.**

Hogy pedig gyűléseink időnként lényeges dolgokban is tettek változásokat, csak a következőkből is kiviláglik. Ősi törvény könyvünkben szintűgy, mint a pápák bulláiban a kormányzóhoz két kormány-

segéd rendeltetik; mind a mellett az 1782. közgyűlés a segédek számát hatra emelte. Az 1844-ki gyűlés tíz kormánytagot rendelt, kik közül 7. kormánysegédi, 3. kormánytanácsosi tisztet viseljen. E gyűlésben határozattá lőn, és tüstént fogamatba is ment: hogy a házigazgatók választása 10. gyűlési tag által eszközöltessék, 5. legyen a házigazgatók, 5. pedig a képviselőkből.

Még a múlt évi közgyűlés sem kételkedett több közigazgatást illető rendszabályokat hozni, melyekről kijelenté a kormányzó: hogy azok a történt föladás miatt, csupán ezen egy esetre, nem szentesítés, hanem csak tudomás végett, a boldogult főméltóságú Herczeg Primás elé is föl fognak terjesztetni.

Jelen évi közgyűlésünk törvény könyvünk nyomán haladva csak czélszerűbbé és fejtehetőbbé tette azt, mi a szerzet, házak, javadalmak igazgatását és a gyűlések tartási módját illethette. A kormánytanács eddig is számolt tetteiről; de számolása, a collegialis intézkedés miatt, nem bírt elegendő biztosítékkal arra, hogy rá a közügy jövőbeni czélszerűsítését teljes bizodalommal lehetett volna építeni. Fő óhajtas volt, azon, törvényeinkkel ellenkező, titkolódást eltávolítani, melybe eddigi kormányzóink a dolgok valódi állását burkolni szokták. Innen mindannak nyilvánossá tétele, mihez, mint közügyhöz, mindenik rendtagnak joga van. Innen a kormánysegédek közt fölosztott munkaszak. Innen a kormányzó fő felügyelési tiszte, ki hogy az igazgatási ügyek fölötti őrködést annál czélhoz irányzottabban vihesse, tekintélye teljes fenntartása mellett, az egész szerzet összetartó középpontjává lőn.

Minek meggyőzőbb átérthetése tekintetéből van szerencsénk egy példányt a septemberi közgyűlés Jegyzőkönyvéből ide csatolhatni.²⁶ Mi Isten segítségével teljes erőnkől azon leszünk, hogy a szerzet tagjai eredeti rendeltetésök, szerzetesi fogadalmaik s a katolikus egyházhozi

²⁶ Gyakorlatilag a Püspöki Kar számonkérésére tették ezt meg, nyomás alatt Palotaiék. December 15-i körlevelében a rendtagokhoz Palotai a rend belső autonómiájára hivatkozva megjegyzi, hogy a hozott rendszabályokat nem tartotta szükségesnek a püspöki karnak szentesítésül fölterjeszteni „*fönntartván magunknak, hogy gyűlésünk eljárásáról a nemzeti zsinatban teendünk hivatalos jelentést. Ez okból a jegyzőkönyvet nem nyújtottuk át; nehogy azonban az egyház előtt eltitkolni látszassunk, mit ugyanis sajátó útján közzé tettünk, adtunk jegyzőkönyvünkéből*”. – MPRKL, N. 60/55. – Körlevél a rendtársakhoz. Pest, 1848. december 15.

mindenkép törvényszerű csatlakozás egyedül üdvös, egyedül igaz útról soha meg ne feledkezzenek. Ismerjük ugyan országunk jelen zajos állapotát²⁷ s tudjuk: hogy az egészen keresztül vonuló bizonytalanság zavartsága a testületek némely tagjait is többé vagy kevésbé áthatotta,²⁸ de minden jót és törvényszerűt hón ápoló buzgalmunknál fogva bizodalommal vagyunk az iránt: hogy a kegyes tanítórend, valamint eddig úgy ezentúl is egyike leend azon előharczosoknak, kik az egyedül üdvözítő út egyengetése és megvédése munkájában foganatos részt vesznek.

Ezen irányban történt ama legközelebbi fölszólalásunk is,²⁹ melyben a közoktatási ministeriumtól határozottan kívántuk: hogy a vallástan,

²⁷ Erre a zajos állapotra hivatkozva kénytelen mentegetőzni majd Tamásy József kormány-helyettes a forradalom leverését követően a politikai hatóság előtt. 1849. szeptember 5-én kelt levelében ezeket írja: „*Mi a kegyes tanítórend múlt évi szeptemberben tartott közgyűlését illeti, az oly tárgy, mely távol minden politikai irányzattól, egyedül a szerzet ügye s javának előmozdítása és biztosítása végett származott. Hogy rá a külső mozgalmak szerencsétlensége is nagy befolyással volt, tagadni nem lehet. Az egész társadalom szokatlan mozgása megingatta az egyes társulatokat is kivált oly egynekben, kik nem bírván eléggé körültekintő higgadtsággal, valódi világismeret helyett ábrándképek vagy vaktában fölkapott nézetek után indultak. Fájdalom, köztünk is találkoznak ilyenek, kik a körülmények erőszakosságának következtében annál nagyobb erőt vehettek a józanabban és higgadtabban gondolkodókon, mivel az ország közügyeit intézőktől nyilván is alattomban is pártoltattak, sőt lehet mondani, ösztönöztettek is.*” MPRKL, N. 60/55. – Tamásy József beadványa Szent-Iványi Vince főbiztoshoz, Pest, 1849. szeptember 5.

²⁸ December 15-iki körlevelében Palotai ki is hangsúlyozza „*azon fegyelmi rendszabályok lelkiismeretes megtartására komolyan inteni, melyek törvénykönyvünkben a papi öltözetről és szerzetes illedelemlről szólnak. Emlékeztetnünk kell nevezetesen azon közgyűlési határozatra, miszerint a bajusz- és szakáll viselés eltöröltetett.*” Ezt azért tartja fontosnak, hogy eloszlathassa a püspökök aggodalmát, akik a rend elvilágosodásától tartanak a bajusz és szakáll, a polgári öltözet engedélyezése miatt. Jelzi is, hogy erről a tartományi gyűlés nem is rendelkezett. – MPRKL, N. 60/55. – Körlevél a rendtársakhoz. Pest, 1848. december 15.

²⁹ Erre azért volt szükség, mert a rendben történt változások és a vezetőség kicserélődése miatt Szász Károly túlhaladottnak tekintette Gruber György 1848. szeptember 3-i emlékiratát, az új piarista vezetőségtől kevesebb ellenállásra számított. Levelének ellentmondása, hogy miközben félretenné a Gruber által megfogalmazott nehezményezéseket, kéri Gruber emlékiratából betartani azt a részt, hogy „*az új tanrendszer kívánatának kész megfelelni.*” Ugyan a hadi események miatt a Minisztérium el kellett napolja a közép-tanodák rendezését, de azért utasítja a rendet, hogy a „*tan-szak-rendszer hét tanítóval, s ezek között egy egy igazgatóval életbe léptettetnének.*” – MOL, 844. mikrofilm, EPL-HJEI. 4821/2089 – Szász Károly VKM Miniszter levele az ájtatos rend kormányzó-jához, Budapest, 1848. október 22.

mint rendes tanulmány rendes órákban adathassék elő, a naponkénti mise-hallgatás és mindaz, mi a m[agyar] k[irályi] h[elytartó] Tanács bölcs szabályrendeleteinél fogva a hit dolgában üdvös hatással gyakorolva volt a budai és pesti középtanodákban ezentúl is szabadon gyakoroltathassék.

Mely alázatos fölterjesztésünk tétele után legmélyebb tisztelettel vagyunk Pesten, 1848. December 18-án.

Fő Méltóságú Herczeg Primás

És a Méltóságos püspöki Karnak

Alázatos szolgálói:

A kegyes tanítórend kormány

(Ez a tanulmány a Bolyai János ösztöndíj támogatásával készült.)